

„NYÚLHÁJ, DARUHÁJ HA ELMŰLIK, MAJD NEM FÁJ” Állati eredetű népi gyógyító szerek

A népi gyógynövényhasználat anyagi, nyelvi kultúráját sok szempontból vizsgálták, és ez számos tanulságot hozott nyelvi, orvosi, botanikai téren. Ehhez képest elhanyagolt a népi gyógyszerkincs egyéb – ásványi, állati, emberi eredetű – anyagainak vizsgálata. Érdemes volna a gyógynövényhasználatot áttekintő táblázatos, összegző módszereket alkalmazni ezekben a témakörökben is. Eddig ismeretlen összefüggéseket tárhatna fel a gyógyítás logikájában. Jelen tanulmányban fel szeretném hívni a figyelmet az állati eredetű népi gyógyszerkincs gazdagságára.

Agrárhallgató vagyok állathigiéna és tejgazdaság szakokon. Régóta érdekel a néprajz, főleg szakmámmal érintkező területei. 1995 és 96 augusztusán a kárpátaljai Bereg és Ung vidékén (ma Ukrajna) végeztem néprajzi gyűjtőmunkát¹. A gyűjtés elsődleges célja a kárpátaljai népi állatgyógyászat megismerése volt, de a témához kapcsolódó embergyógyászat, növényismerettel és hiedelemvilággal kapcsolatos adatokat is rögzítettem. Felfigyeltem rá, hogy a népgyógyászat gyakran alkalmaz állati eredetű gyógyító szereket, és hogy ezek használata sokszor érdekes, új arcát mutatja meg a gyógyító gondolkodásnak. A Kárpátalján gyűjtött anyagból kiindulva próbáltam meg felvázolni azokat a főbb szempontokat, amelyek segítségével értelmezhetővé válik az állati eredetű gyógyító szerek népi alkalmazása. A kárpátaljai anyag mellé odaállítottam a párhuzamokat mások gyűjtéseiből, illetve saját erdélyi, felvidéki gyűjtéseimből.²

A kétszer egy hónapos gyűjtőtúrán gazdálkodó családoknál, tanároknál és írónál laktam, akiktől a szálláson kívül rengeteg segítséget és buzdítást kaptam. Nekik, és minden adatközlőmnek ezúton is szeretnék köszönetet mondani. Továbbá köszönöm Grynaeus Tamásnak, hogy a kezdetektől segítette munkámat tanácsokkal, ötletekkel és jó szóval.

Az állati eredetű népi gyógyító szerek kutatottságáról megállapíthatjuk, hogy számos adatot lejegyeztek, de ezek elszórtan helyezkednek el más témájú dolgozatokban. A népi természetismerettel, halászzattal, vadászattal, gyűjtögetéssel, méhészettel foglalkozó tanulmányok sok témába vágó adatot tartalmaznak.

Az anyag rendezhető: felhasznált állat(faj) szerint; felhasznált állati rész (szerv) szerint; gyógyított betegségek szerint; gyógyításban betöltött szerep szerint; eljárás mód szerint.

Példák a gyógyításra felhasznált állatok szerint rendezve

Gólya: Húsát, levesét köszvény /Bá, Cs, Z/, görcs /Újf/, rehome /Bá/ ellen ették. Állítólag bűdös a húsa, mert a gólya csuszóval, békával él /Bá/. Egy kirívóan érdekes módja állati eredetű szer használatának: gólyahúslevesben fürdik a köszvényes beteg /cs/. Állati

¹ Beregszászi járásban: Hetyen /He/, Harangláb /Ha/, Csonkapapi /Cs/, Beregsom /Som/, Mezőkaszony /K/, Zápsony /Z/, Bátor /Bá/, Szalóka /Sz/, Beregújfalú /Újf/. Ungvári járásban: Rát /R/, Kisgejőc /Kge/, Nagygejőc /Nge/, Nagydobrony /Nd/. Técsői járásban: Visk /V/.

² Azoknál az adatoknál, ahol nem tüntettem fel gyűjtőt ill. szerzőt, ott saját gyűjtésről van szó.

szerből készült fürdőre két példát találtam az irodalomban: Bakos Ferenc, a mátészalkai parasztorvos a köszvényes betegnek olyan fürdőt készített, amibe „csúszóport, gólyaport, töviskesdisznó porát, meg csilántot” tett.³ A másik példa Kászonyi közléséből: Szentistvánbaksán egy gyógyító asszony tisztessű és kutyakoponya főzetében fürdette a beteg gyermekeket.⁴

Teknősbéka (mocsári teknős): A moslékos dézsában tartották, hogy a disznónak jobb legyen az étvágya /Cs, Nd, Z, R/. A disznóval nem etették meg, nem ölték meg, évekig elélt a dézsában. Ha fagyos helyen volt, télen elengedték. Volt aki a moslékban hizlalta a teknőst, és a húsából pörköltet készített /Bá/. Ha a tehén ellés után nem dobja el a pokláját (méhlepény és magzatburkok visszamaradása), akkor teknősbéka páncélját kötötték a kilógó pokladarabra, az szíta ki a többi /Cs/. Kagylójával (teknőjével) a begyulladt tőgyet gyógyították Ráton. Nagylengyelen a mellkeményedést (szoptató anya melle begyullad) teknősbéka teknőjével meghúzzák.⁵ Porrátört páncéljával sebet gyógyítottak Csonkapapin.⁶ A teknős az egeret, patkányt elhajítja a háztól /Sz/.

Hal: Régi orvosló könyvekben gyakran találkozhatunk különböző részeinek ajánlásával. Zsírja, olaja patikában beszerezhető. Epéjét, csontjait is gyógyszerként használták.⁷ Kárpátalján ilyesmivel nem találkoztam, viszont rábukkantam egy érdekes adatra: Ha a disznó megcsömörlik, boltból vásárolt, konzerves apróhalat tettek a vályúba /Bá/. Hozzá tették, hogy szovjet időben a víz visszafolyása után rengeteg hal maradt a gödrökben. Ezeket a disznóknak adták.⁸ Az Ecsedi láp lecsapolásáig (1896) a disznókat nyáron csíkon, télen makkon tartották.⁹ Szabadfalvi több példáját is felhossa a disznó hallal való takarmányozásának, mely a lápi tartás emlékeként maradt fenn.¹⁰ A lecsapolás után nem játszhatott fontos szerepet a hal a disznó takarmányozásában. Fönmaradt viszont az emléke, hogy a hal a disznónak lehetséges eledele, amit nyilván nagyon szeret, és jó étvággal fogyaszt. Az egykori takarmány mint diéta-csemege-gyógyszer kerül elő. Történetileg így értelmezhető a konzervhal etetése. Nagydobronyban sült varjút, varjúfiókat adnak az étvágytalan disznónak. Ha nem is épp a varjú, de a földön fészkelő madarak fiókái a ridegen tartott disznónak természetes táplálékot jelentettek. Gyergyócsomafalván, ha a disznó nem akart enni, halat szegeztek a vályúba.¹¹

Csuszó, kígyó: Erdész Sándor részletes monográfiát írt „Kígyókultusz a magyar néphagyományban” címmel. Tanulmányában kitér a kígyóval való gyógyításra is, és megállapítja, hogy a népi gyógyászatban az állati eredetű orvosságok között a kígyó szerepel a leggyakrabban. Hozzátehetjük, hogy a kígyó hiedelemköre rendkívüli módon szövevényes, szerteágazó, vagyis a kígyót méltán tekinthetjük a néphit egyik „sűrűsödési pontjának”, Fejős kifejezésével élve. Erdész vizsgálata szerint 27 adat közül 11 esetben köszvényes, reu-

³ „Mikor a vízben ezek már tökéletesen összefőttek, ki kell szedni, és amilyen forrón a beteg csak bírja, bele kell ültetni. Ha hűl alatta a víz, ki kell venni, lepedőbe csavarni és dunna közé tenni. Ezt naponként ismételni kell, míg meg nem gyógyul a beteg.” Farkas 1968. 161.

⁴ Kászonyi 1931. 148.

⁵ Gönczi 1905. 360.

⁶ Moldvában teknősbékából készült levest fogyasztanak hámlás ellen. Diószegi 1960. 118.

⁷ Solymos 1963. 289-290.

⁸ Vajkai 1943. 145.

⁹ Csiszár 1971. 482.

¹⁰ Szabadfalvi 1991. 137.

¹¹ Szász 1994. 131.

más fájdalmak (csúz), 3 esetben szembetegségek gyógyítására használják a kígyót.¹² A köszvény gyógyításánál nemcsak a kígyó, de más állati eredetű szerek is gyakran előfordulnak. Tehát a köszvény is sűrűsödési pont.

Szent György nap előtti csuszót felkötötték a szabadkéménybe, és kicsepegett zsírával a köszvényes testrészt kenték /Cs/. Zsíráját tüdőbaj ellen fogyasztották /Nd/. Egy üveg peszenyelébe (hús pácleve) eleven csuszót tettek. Az sokáig eláll. Ha nem tudja a tehén felvenni a kérőjét (kérődzés elmaradása, bendőrenyhesség), ebből töltöttek belé /Z/.

A kígyózsír népszerű gyógyszer volt, melyet a patikákban is kerestek. A régi gyógyszerek is követték a nép ízlését, igényeit, és megpróbálták azt kiszolgálni. Karlovsky patikus részére olyan szótárat készített (1887), ami tartalmazza a gyógyszerek népies és tudományos elnevezéseit. A „kígyó zsír”, „borz zsír”, „gólya zsír” cikkeleknél mind Axungia Porci, azaz disznózsír megnevezés áll. Tehát a vevő nem mindig azt kapta amit kért. Gunda írja „Varázsló méhészek” című tanulmányában, hogy a kiskajáni vándor kereskedők farkasgégét, farkasfogat adtak ajándékba a méhészeknek. Az ajándékot mágikus célra használták fel a méhészek. Gundát idézve: „Aligha gondolom azonban, hogy az ajándéknak bármi köze lett volna a farkashoz. A vándor szlovák gyógyszerárusokról, az olejkárokról is tudjuk, hogy Svájtól a kínai határig a disznóháját borz- és medvezsírként adták el a hiszékeny népek.”¹³ Ma „kígyózsír”-nak nevezik azokat a kenőcsöket, amelyeket kígyóméreg felhasználásával glicerinből gyártanak, és a kereskedelemben szerezhető be.

Nyúl: Frissen lenyúzott bőrét hússal befelé fordítva vese és derékfájás ellen a fájó részre borították /V/. Vadnyúl hájával kenték a tehén csecsét, ha kirepedezett /Újf/. Tályog, kelés kifakasztásához, érleléséhez, kiszáradt bőr ápolásához nyúlhájat használtak /Bá, Újf/. Avas vadnyúlhájjal kenik a kehes (itt valószínűleg mirigykór értendő) csikó nyakát. Az avas háj jobb, az csípi ki /Sz/. Általánosan elterjedt hiedelem, hogy az avas zsír, szalonna gyógyhatású. A házi nyúl bőre a derékfájás gyógyításánál hasonlóan jótékony, mint a vadnyúlé, de hatása gyengébb /V/. A vadállatból készült orvosságnak nagyobb erőt tulajdonít a nép, mint a megfelelő háziállatnak. Ennek egyik népi magyarázata, hogy a vad maga válogatja meg táplálékát, ezért sokkal többféle gyógynövényt fogyaszt. Vagyis az állat a növények gyógyító erejét közvetíti. Másik magyarázat szerint az állat természete képezi az alapját a gyógyhatásba vetett hitnek. A vadállatot egészsége, szívóssága a háziállat felé emeli. Egy csikszentmártoni székely pásztor szerint az oltó (sajtoló) többféle állat szopós kicsinyének a gyomrából készülhet. A különbség köztük az, hogy nem egyforma gyorsan alvasztják meg a tejet. Minél fürgebb az állat, annál gyorsabban olt a gyomra: legjobb a nyúloltó, aztán a bárány, végül a borjú.

Szarvasjóság (szarvasmarha), *tinó*¹⁴: Az ember csataktól (tuskó) felhasadt lábát zsebkenőbe kötött tinótrágyával borogatták. Lábfejásra, nagyütésre (véraláfutás) szintén tinótrágyát borítottak /Ha/. Amikor a kovács félreüti a szeget, és a ló lába megnyilazódik, marhatrágyába állítják az állatot /V/. Egy haranglábi pásztor szerint az orvosság fűben-fában van, a jóság pedig sokféle fűvet eszik. A szlovákiai Nagycétényen is tehéntrágyát raktak a gyűlésre, attól meggyöngült, megpuhult. Ott így magyarázták a gyógyhatást: „A tehén sokféle vitaminos takarmányt evett, és abba sok gyógyfű is volt. Nem úgy, mint most a silóban.”

¹² Erdész 1984. 40.

¹³ Gunda 1989. 48.

¹⁴ A tinó szó Kárpátalján ivaréretlen szarvasmarhát jelent. Tinó = üsző. Bikatinó = ivaréretlen bika. A tinó szó a magyar nyelvterület más tájain fiatal ivartalanított bikát jelent.

A gyomorfekélyes embernek forró marhahúslevest ajánlanak Visken. Ez népi diétának tekinthető.

Tyúk: A tyúk zúza belső hámrétegét, a zúza belső hártájának porát emésztési zavarok, illetve sárgaság ellen eszik mézzel keverve, vagy isszák teában, pálinkában. Amikor lakodalomhoz sok tyúkot vágtak egyszerre, mindig volt valaki, aki eltetette a zúzahártákat. Bátyuban ezt a szövetet a zúza sárfalának nevezik. A „sár” előtag itt a sárga színt jelöli (sárga-fal), hasonlóan, mint a sárarany, sárfehér, sármány, sárigság szavainkban. A szövet valóban sárga színű, ami a sárgaság gyógyításánál színanalógiát sejtet. Legtöbbször hasmenés ellen ajánlották /Nd, Cs, He, Sz, R/. Visken sárgaság ellen 9 tyúkszúza lefejtett hártájának porát etették. A zúza szárított, darált belsejét bélfekély, gyomorfekély ellen fogyasztják teában, pálinkában /Bá, Újf/.

Az állatok mely szerveit használják fel? „Az állatok viselkedése, külső, belső alkatuk önmagukban is asszociációkat hoznak létre a népi gyógyászati gyakorlatban, de ezeken kívül az egyes szervek, testrészek további szimbólumrendszerek megalkotását teszik lehetővé.”¹⁵ A „Medicusai és borbély mesterség” című gyűjteményben csaknem 30-féle állati részét, termékét ajánlják gyógyszerként, leggyakrabban zsírját, epéjét, véré, ürülékét, csontjait, illetve ivadékát.

Érdeemes áttekinteni, hogy mely betegségeket szoktak állati eredetű szerekkel gyógyítani. Egy népi gyógyászatról szóló gyűjtést olvasva hamar feltűnik, hogy néhány betegségnek számos különböző kezelési módja ismert az adott tájon, míg a másikon csak egy-két javaslatot találunk. Tovább vizsgálva az anyagot észrevehető, hogy egyes betegségeket jellemzően gyógynövényekkel kezelnek, és találni fogunk olyanokat, ahol feltűnően sok a mágikus gyógy mód. Az állati eredetű szerek előfordulását vizsgálva hasonló jelenséget tapasztaltam. A nép által megkülönböztetett betegségek közt nem egyenletesen oszlanak el az állati szerek alkalmazásai. A betegségek felől vizsgálva a kérdést, bizonyos „sűrűsödési pontokat”¹⁶ fogunk felfedezni. Olyan betegségeket, melyeknek gyógyításánál gyakrabban fordulnak állati eredetű szerekhez. Az emberi betegségek körében a légzőszervi betegségek, sárgaság, köszvény, reuma és az epilepszia gyógyszerei között legtöbb az állati eredetű szer. Az állatbetegségek közül a tehén tőgygyulladásánál, a disznó csömörénél, rossz étvágyánál, néhol a ló kehességénél szerepel többféle állati gyógyszer. Annál is inkább feltűnő ez, mert különböző állatfajok különböző testrészeit, eltérő módon használják fel: Kárpátaljai gyűjtésben: köszvényre gólya, csuszó, sün, disznó húsát, zsírját vagy epéjét használják. Sárgaságra szarka húsát, tyúk zúzájának belső hártáját, kőrisbogár, tetű, egész testét. A tehén tőgygyulladását tyúk, teknősbéka, marha, vadnyúl különböző részeivel füstölik, pakolják, kenik. Tüdőbetegségre borz, sün, kutya, kígyó zsírját, húsát kell fogyasztani. Tüdőbetegségnél ezekhez társulhat az ember vizelete, mint emberi eredetű szer.

A szituáció hatása a gyógy mód megválasztására: „Ha menyét marja meg a tehén tőgyét, akkor amelyik menyét megmarta, annak a bőrével kell súrolni, de ha nincs menyétbőr, penicilinnyekiót kell beadni, az is megtéríti” (Székelyvarság, egykori Csík megye). Általában a népgyógyászati adatok vizsgálatánál figyelembe kell venni azokat a körülményeket, amelyek között a vizsgált gyógyító eljárást alkalmazták. Az egészségügyi ellátás színvonalának visszaesése felelevenítheti a szunnyadó népgyógyászati tudást. Nem közömbös az sem, hogy a baj, a betegség mikor és hol esik meg. Ha a mezőn, a falutól távol sérül meg

¹⁵ Hoppál-Törő 1975. 45.

¹⁶ Fejős 1985. 49.

az ember, és hirtelen kell valamilyen sebkezelő anyagot szereznie, akkor ugyancsak beszűkül a választás lehetősége. Hiába tart otthon gondosan elkészített körömvirágkenőcsöt, vagy patikai sebhintőport, ha elérhető távolságban a saját vizelete az egyetlen steril sebtisztító és vérzéscsillapító. A gyógyszer megválasztása nem csak a gondolkodást tükrözi, hanem a pillanatnyi lehetőségeket is.

A gyógyszer elkészítése, felhasználásának módja is nagy változatosságot mutat. Az állatot, állati testrészt felhasználják élve, nyersen, hamuvá égetve, porrá törve, elfüstölve, megfőzve, levesként. Adhatják belsőleg, a bőrre vihetik külsőleg, és még a növényi gyógyászatra jellemző fürdőit is készíthetnek belőle, mint azt a gólya esetében láttuk.

A szerek gyógyításban betöltött szerepe

Racionális jellegű eljárások:

Legegyszerűbb eset, amikor az állati eredetű anyagot valamilyen egyéb szer (növény, ásványi anyag) vivőanyagaként használják. Például: a rézgálic porát disznószírba keverve viszik fel a beteg bőrfelületre.

Máskor az állati rész fizikai tulajdonságait használják fel a gyógyításban: A fájós derékra frissen nyúzott nyúlborít borítanak, ami a derekat melegen tartja. A szemölcsöt lószőrrel kötik el, ettől a szemölcs elhal. Lovaknál különböző kórokok vizeleti nehézséget válthatnak ki. Egyes esetekben a vizeleti inger fokozása eredményes gyógy mód. A ló húgycsövébe helyezett eleven tetű /Kge, V/ irritálja a nyálkahártyát, ezáltal vizelésre készíti az állatot. Ezeket az eseteket nem tartom különösen érdekesnek az állati eredetű szerek vizsgálata szempontjából.

A fentiekől elkülönítem azokat az eseteket, amikor a gyógyító hatást a felhasznált állat táplálkozásával magyarázzák. A felhasznált állat (állati rész) valójában közvetíti a növények gyógyító erejét. A tehéntrágya általánosan elterjedt kelések, zúzódások borogatására. Olykor azt a racionális szellemű magyarázatot kapjuk, hogy a tehén a legelőn a legkülönfélébb gyógynövényeket is megeszi, és ezek fejtik ki hatásukat a trágyás borogatásban. Hasonlóan magyarázott a kecsketej gyógyhatása is.

Az undorkeltés a népgyógyászat alapmozdulatai közé tartozik az állat- és embergyógyászatban egyaránt. Az undorító anyagok hatása többrétű, hiszen a heves undor komplex élet-tani jelenség, ami az egész szervezetet, de különösen az emésztő rendszert felrázza a renyhé-ségből. Ezt célozzák a szarvasmarha emésztési zavaránál az állat szájába tömködött, töltött trágya /He, Sz, V/, vizelet, eleven béka /Ha/, záptojás /Újf/. Közvetlen hatásuk, hogy fokozzák a nyáleválasztást, ami a bendő savas irányba eltolódott pH-ját helyrehozza. Kiss szat-mári gyűjtéséből: „Azt mondják, hogy az állat, – ugyanúgy, mint az ember – a saját ganáját utálja a legjobban. Ha nem vette fel (a tehén) a kérőjét, felvettek a ganájából egy marékkal, és a szájába csapták. Rögtön rájött az üklendezés.”¹⁷ Embergyógyítás esetében további lehetőségek rejlenek a pszichikai undorban, amit például a sárgaság ellen megevett tetű okoz /K, Újf, Z/. Az égetés, gyökér- és zsinórhúzás, csonkítás, sebzés mellett ezek is olyan beavatkozások, amik a szervezet egészét mozgósítják, riasztják, tehát nem-fajlagos gyógy módok.

Diéta: A népi ember- és állatgyógyászat nemcsak gyógyszereket ismer, hanem meghatározott egészségügyi célokat szolgáló étrendet, életrendet is. Számos javallatot ismerünk – különösen idült betegségeknel – ahol energiában és vitaminban gazdag takarmányokkal igyekeznek az állat ellenállóképességét növelni. Vajkai felföldi gyűjtésében egy alsógagy-i juhász szerint a tehén a pondrót a „sovány élestől kapja”: „Férgek ellen legjobb a jó élés”.¹⁸

¹⁷ Kiss 1989. 118.

¹⁸ Vajkai 1943. 149.

Ha viszont könnyen emészthető, sovány ételekre van szüksége a beteg embernek, akkor egyebek között szóba jönnek az erdei, mezei apróvadak. A népi diétára Berde is rámutat, de azt „felülről származó leszivárgásnak” tekinti¹⁹. Néhány – nem kizárólag állati eredetű²⁰ – példával azt szeretném érzékeltetni, hogy a táplálkozás és a gyógyítás alapanyagai (élelem-gyógyszer) gyakran szerepet cserélnek. Feltételezésem szerint geneológiai kapcsolatban vannak. Ennek a szerepcserének közbülső fázisa a diéta, ami egyszerre táplálkozási és gyógyászati jelentőségű. Így a gyógyászat eszköztárát bővíthetik egykor közönséges eledel-ek. A felhasznált anyagok ilyen „átminősülése”²¹ nemcsak gyógyszer és táplálék között mehet végbe. A zsákmányoló táplálékszerzés valaha megszokott elemei később a gyermekek játékszámba menő vadászatainak válhatnak célpontjává, vagy csemegeként tartják számon. „A gyermekek ... gyakran gyűjtenek össze és esznek meg olyasmit is, amit a felnőttek már semmibe sem vesznek (macskaméz, papsajt, nádméz, cserebogár tora stb.)” írja Gyórfy.²² Vagy gondoljunk csak a szabadidőtöltésként végzett pecázásra. A „félelem – élelem – kényelem” skáláján váltogatják szerepeiket az anyagok.

„Az idők változnak, de bizonyos alapéletformák megmaradnak, legfeljebb helyzetük, szintjük tolódik el, értékük alakul át. ... De a nagy háborúk, a történelmi erők a társadalmi viszonyokat is állandóan változtatják és ezzel párhuzamosan például a gyűjtögetés is változik, inséges időkben kiterjed, dúsabb években összezsugorodik, akár a meleg, ill. a hideg hatására a higanyszál.” írja Vajkai.²³ Amikor az ember életében teret nyer a gyűjtögetés, vadászat, zsákmányolás, olyankor megnövekszik azoknak az (állat)fajoknak a száma, melyek táplálékot jelentenek. Az intenzíven gazdálkodó ember állati eredetű tápláléka elsősorban a disznó, baromfi, marha, juh. Sokszor a közízlés el is fordul az alternatív húsfélésektől. Nem mindenki kóstolná szívesen a teknősbékapörköltöt, vagy a szarkalevest. A gyűjtögető, zsákmányoló ember nem válogatós. Hiszen minden ami mozog: fehérjeforrás. Így az ember a vadvilág számtalan féle húsát megízlelte. Tapasztalta, hogy némelyek különösen finomak, vagy soványak, de találkozott undorító, mérgező hússokkal is. Így kerülhettek a gyógyászat eszköztárába különböző állatfajok.

Természetben gyűjtött anyag egy látványos szerepváltása Finnországban: Nagy éhínségek idején a szűkös lisztkészletet az erdei fenyő (*Pinus silvestris*) kérgéből készült örleménnyel pótolták ki. Ez klasszikus példája az inségeledelnek. Ma Finnországban jólét van. Az erdei fenyő kérgét tartalmazó kenyér hipermarketekben kapható, a közönséges kenyereknél drágábban. A fenyőkéreg sajátos, érdekes ízt ad a kenyérnek, ami különlegességgé, csemegévé emelte az egykori inségeledelt. Ha az éhínség idején nem kényszerültek volna lisztpótló anyag keresésére, akkor talán a jólétben senkinek sem jutott volna eszébe, hogy fenyőkéreggel ízesítse a kenyeret. Gyergyóban „a bükkfa termése nehéz időben inségeledel, máskor erdei csemege volt.”²⁴ „Az inségtakarmányok egy része az extenzív, rideg állattartásnak megszokott, rendszeresen igénybevett bázisa.”²⁵ Másik példa a szerepváltásra a konzervhal felhasználása a disznó étvágyának javítására, aminek részletes kifejtése e tanulmány első felében található. A Kárpátalján ehető apróvadként számon tartott állatok (sün-

¹⁹ „...Vannak azonban a népnek saját elméleti alappal indokolt, saját diétái is. Nem kétséges, hogy ezek mögött is felülről származó leszivárgás állhat, de a nép ezt már magáévá tette, elképzeléseinek megfelelően így azt bizalommal el is fogadja.” Berde 1940. 172.

²⁰ Ebben a megközelítésben nem érdemes szétválasztani az állati és a növényi eredetű anyagokat. Inkább azt kell szem előtt tartani, hogy az ember, disznó, baromfiak mindenevők, a kérődzők és a ló növényevők.

²¹ „A fajismeret feledésbe merülése fokozatos, az egykor nagyra értékelt táplálék átminősül gyermekcsemegévé vagy háziállatok eledelévé.” Rab 2001.108.

²² Gyórfy é.n. 19.

²³ Vajkai 1943. 137.

²⁴ Rab 2001. 109.

²⁵ Ortutay 1979. 632.

disznó, fenyőrigó, veréb, szarka, tarkavarjú, varjú, gólya, teknősbéka) jó része a gyógyászatnak is alapanyaga, illetve húruk fogyasztása ajánlott sárgaság, köszvény, tüdőbetegség esetén.

Nem kell ahhoz háború, vagy aszály, természeti katasztrófa, hogy az ember inségeledt keresen (szükségorvossághoz nyúljon). Elég eltévedni az erdőben, otthon felejtteni az uzsonnát, pénzt, fél napig éhezni, és alaposabban szemügyre fogjuk venni, hogy mi ehető a környezetünkben. Ilyenkor az improvizáló leleményesség mellett aktiválódik az a passzív tudásanyag, amit a konyhához, kamrához (házipatikához, orvoshoz) közel nem használ az ember. A „hőmérő higanyszála” nagyon gyorsan reagál.

Mágia:

Hoppál és Törő szerint „Míg a növényekkel történő gyógyításban meglehetősen sok a gyakorlati megfigyelésen alapuló népi gyógymód, addig az állati eredetű szerek és eljárások döntő többsége a mágikus-babonás gondolkodásmóddal kapcsolatos.”²⁶

Analógiás mágia: Az analógiás mágiának több változata van, aszerint, hogy a hasonlóság mi alapján áll fenn. Egyik eset, amikor a betegség okozójának testével gyógyítanak: A tehén tőgyén esett menyetmarást menyetbőrrel, a kígyómarást kígyóbőrrel súrolják a gyimesi csángók. A kászoni székelyek a gilisztás malacot a következőképpen orvosolják: Mikor a malac kiemészteti a gilisztákat, egy csomó gilisztát a kályhán, papíron megszáritanak, megtörnek, és vízzel, tejjel visszaetetik a malaccal. Névanalógia: A csángó magyarok a szarvasmarha farkastályog nevű betegségét (sercegő üszök) farkashús lenyeletésével, a gyergyói székelyek farkashájjal kezelik. Színanalógiával leggyakrabban a sárgaság gyógyításánál találkozhatunk. Erre állati eredetű példák: A tyúk zúzaja belső (sárga színű) hártájának felhasználása /V/. A fekete tyúk zúzaja a fekete sárgaság gyógyszere.²⁷

Egyes esetekben a felhasznált állat természetét igyekeznek átruházni a betegre „Az állatok varázsereje is testi és természeti tulajdonságokkal függ össze.”²⁸ Erdélyi magyar javasasszonyok a férfiú nemi tehetetlenségét olyan keverékkel gyógyítják, melynek többek között alkotója a nyúlhere.²⁹

Amulett: A mai magyar népgyógyászatnak nem meghatározó eleme az állati, növényi eredetű anyagok amulettként való viselése. Szendrey Zsigmond „A növény-, állat- és ásványvilág a varázslatokban” című cikkében felsorol állat amuletteket: Sárgaságosnak aranyhalat kötnek a nyakába.³⁰ A kalotaszegi Szucságon a farkasszem a köntös aljában hordozva minden ártalom ellen véd.³¹ Kárpátaljai gyűjtőúton állati eredetű amulett használatáról nem hallottam.

A hivatalos orvoslás és az irodalom hatása:

A hivatalos orvoslás korábban bővelkedett az állati eredetű szerekben. Lehetetlen volna megállapítani, hogy ezek a szerek a népi tudásból kerültek „fel” a hivatalos tudományba, vagy fordítva történt. „Medicusi és borbély mesterség” című gyűjtemény kéziratos orvosló könyveiben (XVI–XVIII. sz.) hozzávetőlegesen 70 házi- és vadon élő állatfaj gyógyászati célú felhasználását találtam meg. Az állati részekkel való gyógyítás a népi orvoslás archaikus rétegét képviseli. Bár a népi gyógynövény-ismeret is régi hagyományokból táplálkozik, de fejlődése, változása napjainkban is tart. A recens gyűjtésekben gyakran találkozha-

²⁶ Hoppál–Törő 1975. 43.

²⁷ Gönczi 1905. 357.

²⁸ Szendrey 1937. 159.

²⁹ Wlislöcki 1894. 324.

³⁰ Szendrey 1937. 160.

³¹ Gunda 1989. 59.

tunk olyan gyógynövényekkel, melyek nemrég kerültek a területre, vagy egzotikus növényként újdonságok. Az állati eredetű szerek alkalmazásánál ilyen megújulással nem találkoztam. Inkább olyan állatok felhasználásáról emlékeztek, amik ma már megritkultak, kihaltak. Ez a különbség részben annak tudható be, hogy a hivatalos orvoslás, illetve a természetgyógyászat irodalma régóta nem frissítette az állati szerekkel való gyógyítás anyagkészletét.

Az állat(faj)ok népi elnevezései kisebb mértékben mutatják azt a változatosságot, változékonyságot és táji jellegzetességet, mint ahogy azt a növények elnevezéseinél tapasztalhatjuk. A népi anatómiai terminológia igen gazdag, de kevésbé feltárt, azaz kevésbé összegzett. Ilyen adatok is nagy számban találhatók elszórva a legkülönbözőbb témájú gyűjtésekben. Érzékeltes igék, kifejezések élnek az állatok mozgásának, viselkedésének, élettani és kórélettani folyamatainak megnevezésére.

Irodalom

- BERDE Károly
1940 *A magyar nép dermatológiája*. Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat. Budapest.
- BODNÁR Ferenc
1982 Sarkadkeresztúr néphite. *Folklór Archivum* 14. 7-66.
- CSISZÁR Árpád
1971 A beregi sertéstenyésztés. *Ethnographia* 82. 481-496.
- DIÓSZEGI Vilmos
1960 Embergógyógyítás a moldvai székelyeknél. *Néprajzi Közlemények* 5. 35-124.
- ERDÉSZ Sándor
1984 *Kígyókultusz a magyar néphagyományban*. Debrecen.
- FARKAS József
1968 Bakos Ferenc a mátészalkai parasztorvos. *A nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve* 145-180.
- FEJŐS Zoltán
1985 Hiedelemrendszer, szöveg, közösség. Első rész. *Néprajzi Közlemények* 27.
- GÖNCZI Ferenc
1905 Az emberi betegségek s gyógyításaik a göcseji s hetési népnél. *Ethnographia* 16. 345-361.
- GUNDA Béla
1989 *A rostaforgató asszony*. Múzsák. Budapest.
- GYÖRFFY István
é.n. Gazdálkodás. In: Györffy István–Visky Károly (szerk.). *A magyarság tárgyi néprajza. A magyarság néprajza II. kötet*. Budapest, 15-26.
- HOFFMANN Gizella (szerk.)
1989 *Medicusi és borbélyi mesterség. Régi magyar ember és állatorvosló könyvek Radvanszky Béla gyűjtéséből*. MTA Irodalomtudományi Intézete, Budapest.
- HOPPÁL Mihály - TÖRŐ László
1975 Népi gyógyítás Magyarországon. *Orvostörténeti Közlemények Supplementum* 7-8. Szerk. Antall József–Buzinkay Géza 13-176. Budapest.
- KARLOVSZKY Géza

- 1887 *A gyógyszerek magyar tudományos, népies és táj elnevezései jelentésükkel együtt.* Budapest.
- KÁSZONYI Ferenc
1931 A vakondok szíve és a kutya koponyája, mint gyógyítószer. *Ethnographia* 42. 148.
- KISS József
1989 *Szerelmi babonák.* Népszava. Budapest.
- ORTUTAY Gyula (főszerk.)
1979 *Magyar néprajzi lexikon.* Akadémiai Kiadó. Budapest.
- RAB János
2001 *Népi növényismeret a Gyergyói-medencében.* Pallas-Akadémia Könyvkiadó. Csíkszereda.
- SOLYMOS Ede
1963 Halból készült népi gyógyszerek. *Orvostörténeti Közlemények.* 289-290. Budapest.
- SZABADFALVI József
1991 A sertés Magyarországon. Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke. Debrecen.
- SZÁSZ Mónika
1994 Népi állatgyógyászat Gyergyócsomafalván. In: Változás diákszemmel. Magyar Néprajzszakos Hallgatók kiadványai 1. Kolozsvár, 125-133.
- SZENDREY Zsigmond
1937 A növény-, állat- és ásványvilág a varázslatokban. *Ethnographia* 48. 154-166.
- VAJKAI Aurél
1943 A magyar nép életmódja. In: Bartucz Lajos (szerk.) *A magyar nép.* Budapest. 136-200.
1937 Adatok a Felföld népi orvoslásához. *Ethnographia* 48. 140-154.
- VARGA János
1996 *Erdélyi népi állatgyógyítások, hiedelmek.* Jákotpuszta. (Kézirat.)
- WLISLOCKI Henrik
1894 Fákra aggatott fogadalmi rongyok a magyar néphitben. *Ethnographia* 4. 320-326.

Varga, János

Popular cureing drugs of animal origin

The author, as an amateur researcher, in 1995 and 1996 August made research works in Bereg and Ung countries. These regions once belonged to Hungary, today they are in the South-West part of Ukraine. His research work was concentrated on 14 villages inhabited by Hungarians. His main aim was to get to know the animal cureing but he also noted down data in connection with human therapeutics, botany and beliefs. He recognised that popular medicine often used drugs of animal origin which introduced a new aspect of therapeutic thinking. He also compared them to his earlier research works in Transylvania and Upper-Hungary and other's research works. Most of the data in connection with drugs of animal origin are rather scattered in different studies about fishing, hunting, foodgathering and bee-keeping.